

НОВООТКРИТ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПИСМЕН ПАМЕТНИК С ГРЪЦКО ПИСМО ОТ ЦЕНТРАЛНИТЕ РОДОПИ¹

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

g_mitrinov@abv.bg

В статията са представени данни за новооткрития централнородопски писмен паметник Устовски сборник. Негов съставител и притежател е възрожденският деятел Кирик Бялковски. Текстовете в паметника са оформени с гръцка графика на местен родопски диалект. Но се откриват особености от югозападни български говори, както и лексика, характерна за църковнославянския език. Сборникът включва части от дамаскинови слова, евангелски текстове и др. В статията са набелязани насоки за проучване на графичните, граматичните и лексикалните особености на писмения паметник като част от родопската възрожденска книжовна традиция.

Ключови думи: Възраждане; палеография; писмен паметник; гръцка графика; родопски диалект

A RECENTLY DISCOVERED CENTRAL RHODOPE MANUSCRIPT IN THE GREEK ALPHABET FROM THE NATIONAL REVIVAL PERIOD

GEORGI MITRINOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

g_mitrinov@abv.bg

The article deals with the recently discovered Ustovski sbornik, a written monument from the Central Rhodope region. The collection was compiled and owned by Kiryak Byalkovski, a prominent figure in the Central Rhodopes. The texts included in the collection are written in the local Rhodope dialect using the Greek alphabet. In addition, they contain features of South-western Bulgarian dialects, as well as vocabulary distinctive of Church Slavonic. The collection comprises sections of Damaskin sermons and gospel texts, among others. The article presents a set of guidelines for exploring the graphical, grammatical and lexical characteristics of this manuscript as part of the Central Rhodope literary tradition of the Bulgarian National Revival period.

Keywords: Revival; paleography; written monument; Greek graphics; Rhodope dialects

В изследването си „Букви и книги. Студии по история на българската писменост“ М. Стоянов споменава за Устовски сборник – ръкопис с гръцко писмо с обем от 16 л. и приблизителна дата на създаване „около 1860 г.“. Добавя още: „Списан от някои от учениците на родопския просветител поп Григорко, вероятно в Устово. Съдържа евангелски текстове, песни в чест на Богородица и др., наречие родопско“ (Стойанов/Stoyanov 1978: 245). Това е първо публикувано сведение за наличието на запазен възрожденски писмен паметник с гръцко писмо, вероятно от централно-родопското селище Устово (днес квартал на Смолян).

Текстът от началната страница на Петковския дамаскин гласи: „1859 σελτεμ: / 20 / Δαμασκυνώ να σλαβέν-/ τζκι ηεζίκ χιρογραφόν / πριζάμενου ουτ πα Κυριέ / κουβουτου δαμασκυνώ: 30 (следва изтрита дума) / Σουβά δαμασκυνώ ε να πα / Κωνστανδήνα: μανουήλ“. От него става ясно, че Петковският дамаскин се явява препис от дамаскина на възрожденския деятел свещеник Киряк Бялковски, родом от Устово. Както отбелязва родопведът Хр. Попконстантинов, Киряк Бялковски е свещенодействал в с. Петково до 1858 г. Неговото „дамашкино“ е създадено по поощрение на светогорския йеромонах Григорий, първоначално таксидиот на атонските манастири в Централните Родопи, а впоследствие установил се като свещеник и проповедник там (Попконстантинов/Popkonstantinov 1888: 138). Базирайки се на тези данни, Д. Петканова в своето изследване, посветено на дамаскините в българската литература, неаргументирано назовава Петковския дамаскин Устовски, тъй като текстовете му били препис от дамаскинский сборник на устовския църковен и просветен деец Киряк Бялковски (Петканова/Petkanova 1965: 255). Авторката не споменава да се е запознала с текстовете на Устовския дамаскин. Изнесените данни са превратно тълкувани от местни изследователи на Възраждането в Родопите. В своя предговор към второто издание на Райковския дамаскин Хр. Гиневски отбелязва: „Според Христо Попконстантинов и Маню Стоянов, автор на „Райковския дамаскин“ е поп Киряк Белковски“ (Гиневски/Ginevski 2005: 11). А никой от двамата посочени автори не е публикувал подобно мнение. По-нататък Гиневски допълва, че „В научната литература той [Петковският дамаскин – бел. моя, Г.М.] се назовава и като „Устовски“, и като „Райковски“, позовавайки се на написаното от Д. Петканова! Но през 1965 г., когато излиза от печат книгата на Д. Петканова, все още не са публикувани данни за съществуването на Райковския дамаскин. Авторът неправилно обобщава, че писменият па-

метник е утвърден в литературата като Райковски, „по неговото местонахождение“. Накрая предлага, като по-правилно, дамаскиният сборник да се нарече „Ахъчелебийски“, тъй като бил създаден в този район, преписан е в с. Петково, после попада в с. Долно Райково (Гиневски/Ginevski 2005: 11). Същите неистини споделят в своето изследване, посветено на йеромонах Григорий, краеведите З. Начева и К. Начев. Преповтарят написаното от Хр. Гиневски, че: „Според Христо Попконстантинов и Маню Стоянов, автор на „Райковския дамаскин“ е поп Киряк Белковски“. Цитирайки Д. Петканова, подобно на Хр. Гиневски приема, че в научната литература той се назовава и „Устовски“ (Начева/Nacheva 2018: 39). В случая авторите объркват Петковския дамаскин с Райковския дамаскин!

Светлина върху писмовната дейност на поп Киряк Бялковски хвърля един цитат от пътепис на родоповеда Хр. Попконстантинов, който през 80-те години на XIX в. посещава родния си край като чиновник в Княжество България и лично се среща със свещеника в Устово: „Поп Григор тогава започнал да заповядва на новозапопените попове да проповядват в черквите по езика на населението и защото нямали книги, той ги заставил да превеждат проповедите от гръцките проповеднически книги по местното наречие... Поп Киряк е бил един от най-горещите труженици по тая нелека работа. Той е превел в два обемисти ръкописни тома много черковни проповеди, жития на светии и похвални слова при разни празници. Тези си преводи той е давал да ги преписват поповете и в другите села. Освен това той е разпространявал новия завет по Неофитовия превод, печатан в Измир (Смирна), и по него са четени евангелията при богослужението“ (Попконстантинов/Popkonstantinov 1970: 149–150). От казаното по-горе става ясно, че е запазена една малка част от ръкописите на свещеника, свързани с богослуженията в местните църкви.

Според цитирания по-горе заглавен текст от Петковския дамаскин може да се приеме, че Устовският дамаскин би трябвало да е най-ранният централнородопски възрожденски писмен паметник с гръцко писмо, създаден за богослужебна дейност. За съжаление, все още този писмен паметник не е открит. Както бе отбелязано в началото, М. Стоянов пише за наличен в архивния фонд на НБКМ Устовски сборник, който съдържа евангелски текстове, песни в чест на Богородица и др., т.е. той не е дамаскинский сборник. Писменият паметник не е бил проучван досега. Една от причините е, че се съхранява в архивен фонд на възрожденски деец, чиято просветителска дейност и творчество не са свързани с Родопите. Вероятно поради това не е попаднал в полезрението на изследова-

телите родоповеди. В пътеводителя „Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив“ са включени данни за архивния фонд на Иван Добровски (Добрович) Жельов (Ф№ 233), който съдържа 272 документа (Обзор/Obzor 1973: 180–183). На с. 183 е отбелязано: „Запазени са и два ръкописа с религиозно съдържание на гръцки език, върху които има бележки на български от архиерейския наместник в Ахъчелебийско Кириак Белковски (Неделчо Белковски)“. По данни от Регистъра с описание на съдържанието на фондовете в Старопечатния отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ ръкописите са заведени под инвентарен № 959–960 с бележка, че включват 44 листа и 88 страници. Не са нанесени данни в графите за приносител на документа (от кого е изпратен или доставен), липсват такива и за датировката на писмения паметник.

Кой е Иван Добровски (Добрович) Жельов? Родом е от Сливен. Посещава гръцкото училище в града (1819–1821). Учи в прочутата школа на Теофилос Каирис на остров Андрос (1836–1839). След закриването ѝ продължава образованието си в Атина (1839–1840). Заедно с други ученици на Каирис Добровски основава Славянобългарско ученлюбиво дружество. Във Виена с паричната помощ на Антон Цанков издава пет книжки на енциклопедичното списание „Мирозрение“ (1850–1851). Учителства в Котел (1855–1859). Избран е да представлява Сливен на Първия църковно-народен събор (1871). Посещава Санкт Петербург и подава до император Александър II изложение за освобождаването на заддунавските славяни (1873). След Освобождението е уредник на Пловдивската библиотека (1882–1883).

А как попада документът в архива на Ив. Добровски? На няколко места върху текстовете на сборника между редовете е изписано с молив в син цвят, с кирилско писмо, името Ил. Бълковский, оформено като подпис, т.е. името на сина на поп Киряк Бялковски: Първа част – л. 1а, 2а, 9а, 13а, 16а, 17а; Втора част – л. 7а, 15а. Това е свидетелство, че сборникът е бил притежание на сина на свещеник Киряк Бялковски. Илия е владеел наред с френски, руски, турски, гръцки и сърбохърватски език. Дори е превеждал от гръцки творби на Платон и Плутарх, а от френски – творби на философи и енциклопедисти. След Освобождението е заемал важни обществени постове като администратор в Държавната печатница в София (1879–1883) и помощник-кмет на София (1883–1898) (Илчевски/Иchevski 2005: 50). Може да се предположи, че са се познавали с Ив. Добровски, директор на Пловдивската народна библиотека (1882–1883). Но в края на една приписка, изписана на началната стра-

ница на втората част на писмения паметник, е отбелязано име *Ил. Бялковски* и дата *16.10.1898 г.*, а *Ив. Добровски* почива през 1896 г. в Пловдив. Така въпросът за наличието на ръкописа в архива на възрожденския деятел *Ив. Добровски*, родом от гр. Сливен, остава неизяснен.

Относно авторството на текстовете в писмения паметник интерес представлява споменатата приписка от началната страница на втората част, която гласи: *Този т... е / останалъ отъ българския архиер. / наместникъ свещенникъ въ с. Устово / (Ахъчелебийско) поп Кіріакъ / Бялковски, по свѣтско име / Недѣлчо Бялковски, баща на / Илия П. Бялковски писалъ го е / за да четете по български, на своитѣ слушатели / София 16 Октомври 1898 год. / А Бялковски.* От написаното става ясно, че ръкописът е принадлежал на свещ. *Кирик Бялковски* от с. Устово, Ахъчелебийско (дн. кв. на Смолян). Може да се приеме, че той е автор на изписаните текстове. Но са налице различни почерци.

За съжаление, писменият паметник не е датиран. В своята публикация на части от Петковския дамаскин Хр. Попконстантинов отбелязва, че преписването на текстовете в Петковския дамаскин от дамаскина на поп *Кирик Бялковски* е завършено една година след запопването на свещ. *Костадин Манолов* от с. Петково (Петровден, 1858 г.). Дотогава поп *Кирик Бялковски* е свещенодействал в местната църква. Родоповедът прави извод, че „Поп *Кириковото* дамашкино е било преведено порано от горната дата“ (Попконстантинов/Popkonstantinov 1888: 138). Тъй като текстовете във втората част на *Устовския сборник* са свързани с богослужението, несъмнено и те са създадени в по-ранен период.

Устовският сборник включва две основни части. Първата обхваща от л. 1а до 21б, а втората – от л. 1а до 24а. Пагинацията е късна, отбелязана е с черен молив в долния ляв край на листовите. Няма заглавие и заглавна страница в началото на двете части. Текстът е изписан с гръцко писмо на местен родопски диалект, като се откриват особености и на други български говори, основно от югозападните краища на българското езиково землище, както и лексика, характерна за църковнославянския език. Писано е с черно мастило, което на места е избледняло. Във втората част има добавки към текста с по-дребен шрифт, някои с червено мастило. Отделни листове са повредени, с окъсани краища са, което пречи да бъде разчетен цялостно текстът.

Палеографски особености на писмения паметник

Текстовете са написани на големи листове, прегънати на две, от което са се получили по два листа от прегънат голям лист.

Първата част с обем л. 1а – 21б е с размери на листа 30 x 20,5 см (л. 1а – 18б); 28 x 20,5 см (л. 19а – 21б). Шрифтът е курсивен, на места доста небрежен, с неправилни редове. Откриват се по-едър и по-дребен шрифт (л. 2б – 3а; 5б). Налице са различия относно броя на изписаните редове на страница: по 23–29 реда на страница (л. 1а – 18б); по 31–34 реда на страница (л. 19а – 21б).

За втората част с обем л. 1а – 24а е характерен друг почерк, отново с курсивен шрифт, но с по-едри и закръглени буквени знаци. По-голям формат имат прегънатите листове. Размери на листа 32 x 22 см (л. 1а – 15б); 30,5 x 22 см (л. 16а – 24а). И тук се откриват различия в обема на изписаните редове по страници: по 28–38 реда на страница (л. 1а – 15б); по 24–27 реда на страница (л. 16а – 24а). Тази част е обвита от едната страна, по средата, с тясна хартиена ивица, поставена в по-ново време, на която е изписано: *Π Γ 960 / (вероятно) няма сигнатура / след реставрация / пров. 23.05.03 г.* Явно това са бележки на експерт, проверил писмения документ. Не става ясно как и по какви критерии двата ръкописа с различни размери на листовите, с различни графични особености (наличие на различни почерци), както и с тематични различия са включени в едно книжно тяло.

Съдържание

Първата част включва текстове без заглавие и без заглавна част. Те представляват части от слова (дамаскинови и недамаскинови). Началният текст е *Слово за успението на св. Богородица*. Следват други текстове, сред които част от *Словото за мъченията на св. Георги* и др.

Л. 1а – 15б. (текст без начало и заглавие) *Слово за успението на св. Богородица*.

Начало: Δρυγη βλαδιητζη τρυγη πατριτζη τρυγη χριστιένη от.../ πιπηλό βρυτ Δυνιέ έλένκυ та χόδεχα σας τακίβα / υμυβε νε ημάλη νε κι(νι)γη νιτυ ζακόν άμη βέρυβαλη / τδαρβηέ η κάμενε γλύχη κατυ τζηύβαχα ζα τρύγυ / διυνιέ σα промэнеха η καρστάβαχα η σλύσεχα ζα ζάκων; / αγα χη υτζεχα απόστολετε`πλάγυ σλυβевη χριστιένι 336...

Край: η να σνάγατα η να Δυσέτα η να / Δρύγυ тивιέ να τζάρτζκυ νεμπесну / Да та γλεδαмай η τέμπε η τβόηет / σύν Ιησус са χριστά / η βρύ άγγεληте η σφεττζηте / ύт νήνε ду βυбек κη βηεκóβ / αμηνν.

Л. 16а – 18б. (текст без начало и заглавие)

Начало: ζαραди милυς στήββνατα να сиυρυμασιτε τόε ζαπισανβι три... / '' таκά Πρατιе Х еδνα Παρα τδάβας να φακιρτζки раки / η ζημας стυτήна

σέμετο αγὰ νή γυ μέτνης να ζαιμετα έτνο / συδί νη δαβα νήστυ ρòζζμπα; αμη
αγὰ γυ σεές νά ζεμέτα / Δάβα ή Πράβη ροζμπά μλòγυ; τακὰ ή Ιυμάνιευτ αγὰ
νη Πάτδνε / να σωριμάς σκι ράκι νη δαβα φαήδα η νέμας νηστυ χαήρ...

Край: η γόσπυτ σα ράδυβα άγα γλèδατ / τακίβη χριστιένε τζη σλúσετ
σλοβυту νέγυβυ ή Πράβητ / καту γάλλη η προσάδι νάαμ γòσπυτ να κινίγυτε ή
νà / σφετο έυαγγελίω : τυγάβα στετ да ήμα ζηβòτ βέτζινή / ύт νιν νε δυ βοβέκ
/ [най-отдолу е изписано на гръцки език τέλος της еρμινέας].

Л. 19а – 19б. (текст без начало и заглавие, включва малка част от
Словото за св. Георги; част от горния ляв край на листа липсва и първите
пет реда са без начална част).

Начало: ... ρ... ка ή πάκ μη ρετζε τζàρετ да στορεт όστε еδιν... / ... ή ζα
γυλèμ τζ ... λèκ да ζομαι 18 η ζάκον η φέρ... / ... ат кàта айдίν να μεστυту
си, да мòτζμια да ραζβaλμ... / ...теαται ή να τυβα βρέме πεσε ή σφετí γεóργη
μλατ... / ... дù δβàδεστε γυδίνη ή υт γυлèμα ρύδνίνα πεσε η ζένγίνι...

Край: ... дùμη ρèτζε σφεтí γεóργι, να τζàρεт, τυγάβα τζàρεт υт сαρδòνέ,
στάνα / тебан η πρυσòди να σειμενετaи да γυ παχтот μλoγυ σας σисυβαиτaи η
да γυ ζακλυтζет / να χαпυσανατaи η едιν σис υт теаи σисùβε са κριβί са η
στάνα καту кàтзка кàту.

Л. 20а – 20б. (текст без начало и заглавие; горният ляв край на листа
е унищожен и началото на първите пет реда не се разчита)

Начало: ... ζατυβα να τζενδέμα, ήσυς χρισтòς ε ν... πυβικυβα тζα... / ...η
να ζέμε, η να πυβικυβα νás да να στόρι νás πρaтaи η σε... / ...átζιμε да
σλύσεμε, νήα γυ βέρυβαμε òтι сте да δóиде да ...

Край: πό μλòγυ γυδίνι / ποχαρτζυβαμε ζα διαβυлат дèту ε ναμ δυσμàνην,
η мòтзι / да να βòди να тζенδέμα, òтι γυ σлúσεμε òтι ε νεγυβαт ε пòт лá...πρò
/ ... аи диваи η νη ρàтζιμε да σлúσεμε γòспoдa дeтυ να аί сте... / ... φσè ζιβη
да σμε φσè сàs νεγυ, да са ρàδυβαμε.

Втората част включва пасажи от евангелски текстове, свързани с
християнското богослужение. Текстове са със заглавия, изписани с
главни букви. Преобладават текстове на гръцки език, а там, където те са
на български език с гръцки букви, има бележки на гръцки език. Включе-
ните добавки с червено мастило и с по-дребен шрифт към някои от за-
главията доуточняват подробности от богослужението. Шрифътът е кур-
сивен, небрежен, но освен в заглавията се употребяват непоследова-
телно отделни главни букви: Т в м. τ, Δ в м. δ, П в м. π; на отделни места
(л. 11б) Γ в м. γ.

Л. 1а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΗΣ Α ωρα... / έκ Ту кaтa μαТθaίoν

Начало: Νυβά βρέμε κατο σάμνα, σοβέτ σοτβορήχα σήτζκητε / άρχιερέη η σάτρτζητε λιόΔσκη ζα ιησύσα Τά γο ύΠήαΤ, η καΤό / Γο βαρζάχα ζαβέτοχα η πρεΔάΔοχά γο ΠονΔήησκομυ ΠιλάΤυ...

Край: следва триредов гръцки текст тога лееге δια την Α ωραν Το πεμπτον Τον παθουν ολον / και το εβδομον Των Πατων ... Τοτες ... / η σαν δε εκ

Л. 1а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ώρ... / εκ τυ κατα Μάρκων

Начало – край: ай Тò η̄ναι Тó ѓк Тων Тών Παθών, και όταν τελιόση Тó ѓктан / Тών Παθών лееге а̄πεда̄ι καῑ к̄άτω ѓ̄ως Тò т̄ѐλος

Л. 1б – 5б. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΩΝ ΠΑΘΩΝ

Начало: А / ѓк τυ κατα ιωάννιν / Ρετζέ γκοσπότ να νέγυβήте ῡτζενήτζη, сега / се προσлаβ̄η συν т̄ζελοβ̄ε̄τζε̄τζκηη, η μ̄πόγ се про / слаβ̄η φ νέγο. а̄κο μ̄πόγ се προσлаβ̄η φ νέγο...

Край: η / ка̄ζαχ ημ̄ η̄μετο т̄φο̄е η στε к̄ά̄ζεμ да̄ μ̄п̄υде / фав̄ ν̄ηχ̄ λιοποφ̄τά σ̄ κοηάτο ση̄ με̄ βο̄ζ̄ληοп̄ήл η̄ а̄з / фав̄ ν̄ηχ̄. т̄η̄а̄ сло̄βε̄с̄а̄ к̄ά̄то̄ ρ̄έ̄τζе̄ ιη̄с̄ῡс̄, η̄з̄л̄έ̄ζε̄ с̄ас̄ / ῡτζενήτζη̄т̄е̄ ση̄ одон̄ά̄т̄ πο̄т̄όка̄т̄ к̄έ̄δ̄ρ̄с̄к̄η. Г̄д̄е̄то̄ μ̄т̄есе̄ Г̄ра̄д̄ή̄на̄ φ̄ κοηάτο̄ φ̄л̄έ̄ζε̄ т̄о̄η̄ η̄ ῡτζενη̄т̄η̄т̄е̄ μ̄υ

Л. 5б – 6б. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ εκ τυ κατα ιωαννι...

Начало: ... едубά βρέμε η̄з̄л̄έ̄ζε̄ ιη̄с̄ῡс̄ с̄ά̄с̄ ῡτζενη̄т̄η̄т̄е̄ ση̄, отона̄д̄ / πο̄т̄όка̄т̄ к̄έ̄д̄ρ̄с̄к̄η, Г̄д̄е̄то̄ μ̄т̄есе̄ Г̄ра̄д̄ή̄на̄, φ̄ κοηάτο̄ / φ̄л̄έ̄ζε̄ т̄о̄η̄ η̄ ῡτζενη̄т̄η̄т̄е̄ μ̄υ, а̄ η̄ῡδᾱ κο̄ή̄то̄ γο̄ π̄ре̄Д̄а̄ / βᾱсе̄, ζ̄νά̄есе̄ μ̄έ̄στο̄то̄, ζ̄ас̄т̄ό̄то̄ ιη̄с̄ῡс̄ т̄з̄έ̄στο̄ χ̄ό̄Δε̄σε̄ т̄а̄ / мо̄ с̄ас̄ ῡτζενη̄т̄η̄т̄е̄ ση̄...

Край: ρε̄τζе̄ ε̄Δ̄η̄ν̄ ω̄т̄ ρ̄ᾱп̄η̄те̄ / а̄ρχ̄ῑε̄ρ̄ε̄ο̄β̄η, κο̄η̄то̄ μ̄πε̄σε̄ σ̄ρο̄Д̄η̄η̄κ̄ νᾱ оно̄γο̄βᾱ νᾱ / ко̄γο̄то̄ πε̄τᾱρ̄ от̄ре̄ζ̄а̄ ῡχο̄то̄, νε̄ β̄η̄Δ̄ε̄χ̄ λ̄η̄ τε̄ а̄з̄ φ̄ γ̄ρᾱΔ̄η̄ / νᾱта̄ σ̄ νε̄γο. πε̄τᾱρ̄ про̄т̄ζε̄ε̄ па̄к̄ се̄ от̄ре̄т̄ζε̄ η̄ а̄μ̄π̄ῑе̄ πο̄ / πε̄е̄ πε̄τε̄λο̄, то̄γᾱβᾱ βο̄βε̄το̄χᾱ ιη̄с̄ῡса̄ от̄ ка̄η̄а̄фа̄ φ̄ пр̄ε̄το̄ρᾱ / φ̄ пр̄ε̄το̄ρᾱт̄, η̄ μ̄πε̄σε̄ ῡт̄ρη̄νᾱ, η̄ он̄η̄ νε̄ β̄л̄ε̄ζ̄ο̄χᾱ φ̄ пр̄ε̄το̄ρᾱт̄, / Δ̄а̄ се̄ νε̄ о̄ск̄φ̄ερ̄на̄т̄, νο̄ Δ̄а̄ η̄а̄Δ̄а̄т̄ па̄с̄ха̄та̄.

Л. 6б – 7а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ εκ τυ κατα ματΘαηον

Начало: Νυβά βρέμε βόηνήте φανάχα ιησύσα, οτβέτοχά γο / πρη καηάφα αρχιερέατα, Δέту μπέχα κνήζηηт̄η̄т̄е̄ η̄ σ̄т̄а̄р̄ / т̄з̄η̄те̄ σο̄π̄ρά̄νη̄ . а̄. πέ̄τ̄ρᾱ сл̄έ̄Δ̄ε̄σε̄ πο̄ νέ̄γο̄ от̄Δ̄ᾱл̄έ̄т̄з̄а̄, Δ̄ό̄ρη̄ / Δ̄ο̄ Δ̄β̄ό̄ρᾱт̄ а̄ρχ̄ῑε̄ρ̄ε̄ο̄β̄η, η̄ β̄л̄έ̄ζε̄ β̄н̄έ̄т̄ре̄ η̄ се̄д̄е̄σε̄ с̄ό̄с̄ сл̄ῡγ̄ή̄те̄, / Δ̄а̄ β̄ή̄Δ̄η̄ κ̄ρά̄η̄а̄т̄,

Край: η̄ а̄μ̄π̄ῑе̄ πο̄πε̄ε̄ πε̄τέ̄λο̄, η̄ см̄л̄ή̄ / πέ̄τ̄ρᾱ Δ̄ύ̄μᾱ η̄η̄с̄ῡсо̄βᾱ, с̄т̄ό̄то̄ μ̄ῡ μ̄т̄есе̄ ρε̄κ̄л̄ή̄. / ζ̄ас̄т̄ό̄ Δ̄ο̄κ̄л̄έ̄ ῑό̄σ̄τε̄ νε̄ ѓ̄ πο̄πε̄а̄л̄ πε̄τέ̄λο̄ т̄р̄ή̄ πο̄т̄, / с̄т̄е̄ Δ̄а̄ се̄ ω̄т̄ре̄т̄ζε̄с̄ от̄ м̄έ̄νε̄, η̄ η̄з̄л̄έ̄ζε̄ β̄όν̄ η̄ пла̄к̄а̄ / к̄ό̄рк̄ο̄.

Л. 7а – 8а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ / εκ τυ κατα Ιωαννη

Начало: Νυβά βρέμε ζαβέδοχα ιησύσα οτ καηάφα φ πρε / τόρατ, η μπέσε ύτρηνα, η ονή νέ φλέζαχα / φ πρετόρατ, Δα σε νε οτκφέρνατ, νο Δα ηαΔάτ / πάσχατα. ιζλέζε πρότζεε πηλάτ βόν πρη νεχ η / ρέτζε, κακβά βηνά βοζλάγατε να τόηα τζελοβέκ;

Край: α ονή βήκαχα, βτηγνή βτηγνή η ράσπνα γο. / ρετζε ημ πιλάτ, τζαρά λη βάσεγο Δα ράσπναμ / οτγοβορήχα αρχιερέητε η ρέκοχα, νήα νέμαμε / τрук τζάρ οσβέν καίσαρα, τογάβα ημ γο πρεΔά / Δε Δα γο ράσπνατ,

Л. 8а – 9а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ / εκ τυκα τα ματθαιον

Начало: Νοβα βρέμε κατο βήДαι ύδα ζαστό ιησύσα / οσουДήχα να σμέрт ι ρασκαηά σε η βαρνά / ДρηДесέте σρεπρeνηтзи να αρχιερέητε η σтάρ / тзиτε, η ρέτζε σογρεσήχ ζαστόто претάтоχ κрōб / νεποβήна. α ονή ρέκοχα, στό νη ε γρήζα νας, / тή στε Δα βήтис η κατο φαρλή σρεπρeνηтзите φ тзєркфата / ωтйДe ση, η υтйДe та се омпесй.

Край: σοπλέκοχά му тзєрβeната тρέχα η οπλέκοχά γο πάκη / φ тρεχηтé му, η βōДeχά γο Δα γο ράσπνατ η κατο ηζλά / ζeχα ναμερήχα тзєлоβeка куρηнеήска ήμεнeм / σύμονα, η νατοβαρηχα Δα му νόση κόρстат му

*οτα / λέγο / επε... / νόν πη / γενε / тор авн... / то εβдо / мион λόγ... / 2. η ΔοηΔόχα / να μέστο.

Л. 9а – 9б. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ / εκ τυ ката μαρκον

Начало: (изписан гръцки текст с лилаво мастило като приписка, вдясно от заглавието и надолу: ομήος όταν / λέγης και / την πρότην / ώραν / πήγενη ης / το έβδομιν ηρλένε ηДιο / η Δο / χα να / μέστυ).

Νυβά βρέμε ζεμάχα βοηνήте ιησύσα η οτ / βέτοχά γο βνέτρε φтβōраτ, κοέто ε претōр, / η σοπράχα сйтзкη полк, η οπλέκοχά γο β тзєрβeна / тρέχα, ησπλέτοχα βενέтз ωт тōрне η τυρή / χα мү γο να κλαβάта,

Край: ποДōпно / η αρχιερέητε; се ρυγάeχα πομεзту сй σ κήзνηтзй / те η γοβōрeχα, Дрýγκη ηзпаβй, Δα сeмπε λη / νέ μόζε Δα ηзспάβη, Χρισтōс тзάρ ηсраηлeβ, Дá / слéζε се(γραφeмата e поправена с η или οβратно)γá ωт κόρстат Δα βйДηме та Δα му πο / βєрyбáме.

(с лилаво мастило e добавен двуредов гръцки текст с по-дребeн шрифт: όταν ησαι eйс την γ ώρα ν пηγeνε κй лeлe και εκйневс / таηс арадес ο πο eχη εκй eйс τό тōπον тηс). (1)

Л. 9б – 10а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ / εκ τυ ката ματθαιον

Начало: Νυβά βρέμε (2.) ΔοηΔόχα βοηνήте να μέστο ναριτζάεμο / ε γολγοθά, κοέто στε Δα ρετζέ λόπνοe μέστο, Дá / Δοχά му Δα πιé οтзeт σοс ζάλтзка сμέσανυ η / κατο φкύση νε стeсе Δα πιé η κάто γο ρασπέχα, / ραζДeлйχα Дрeχηтé му η φαρλήχα зрeπe, / ζα Δα се ηспōлнь ρεтзeнōто тзрeз прорōка,

Κрай: υπλασή / χα σε μνόγο η γοβόρεχα βοήστηνυ σύν πόζηη / μπέσε τόηα. (2)

Следва няколкоредов гръцки текст с лилаво мастило и с по-дребен шрифт: (2) όταν λέγη τήν πρότην ὄρα οταν ελιθης εδο πή / γενε ης τόν τόποντης κάι πές κιτατι Πέντε άράδες / ὄπυ έχη εκη κί τελιόνη η пр / τηπρα.

В долния край на дясното бяло поле на листа е изписана добавка: *οταν λεγ... / τον / εсп / ппери / νον / пηγε / νε ης το... / η τω... / γειρο ... / аηυ / δε... / τε.

Л. 10а – 11а. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΟΥΔΟΟΝ / εκ τυ κατα λυκαν

Начало: Νυβά βρέμε βόΔεχα σας ιησύσα η Δρύγηη τβάμα / ζλοΔέη σ νέγο, Да γη υμιάτ, η κατο ΔοηΔόχα / να μέστοτο κοέτο σε ναρήτζα λόπνοε μέστο, / τάμω / τάμω γο ρασπέχα,

Κрай: η σήτζικητε ναρόΔη κοήτο / μπέχα Δοσλή τάμιο Да γκλέτατ, κατο γκλέΔαχα / ονήα ράποτη στότο μπήβαχα, υδάρεχά σε πο γκρα / Δήτε, η σε βρύσταχα, η στοέχα σήτζικη τε / νέγοβη ποζνάνητζη от Δελέτζα η ζενή κοήτο / χόΔεχα σλετ νέγο η γκλέταχα тήα ράпυτη.

Л. 11а – 11б. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ / εκ τυ κατα ιωανην

Начало: Νυβά βρέμε στυέχα пρη κόρστατ ιησύσοβ / μάηκα му η σεστράта νά μάηκα му μαρία κλεόποβα / η μαρία μαγδαλίνα κατο βηΔέ πρότζε ιησýς μάηκα ση / η υτζενήκατ κογόто опήτζασε, тζε στοέχα πλήζу, / рэтζε νά μάη ση, ζέно έто συνόт τη...

Κрай: η όν ζνάη тζε ήστηνα γοβόρη, / Да φάνετε βέρα βία, ζαστόто тоβά μηΔέ Да σε / ζспүΔε пησανιέто κόσт νε стé Да σε στρόση ωт νέγο / η πάк тρύγκα пησάνια γοβόρη στε Да ποκλέтнаτ να νέγο / κογόто ... проμπόΔоха. (6) λέγε διά τό νεсп... ери... / Тέλος тής ... ώρατε ... ο εσπερινός ης таης αράδες ... (приписка с черно и с червено мастило)

Л. 11б. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ / εκ τυ κατα μαρκον

Начало: Νυβά βρέμε ΔοηΔε ιωσήφ, κοήто μπέσε ωт / αρημαθέα πλαγο-οπράζεν σοβέτνηк, κοήто η τόη / τζάкаσε тζάρτζκφοто πόζηη, η Δερζνά та φλέζε прή / πιλάта, η ποησκά τέλοто ηησύσοβο...

Κрай: α να ονοβά μέστο γΔέто σε / ρασπέ ιησýς, ήμασε γραΔήνα, η φαν γραΔήνατα / γκροп νόβ, β κοήто νηκογα νήκοη νε μπέσε / τύρεν τάμω πρότζεε ζαραΔή πετόκατ ιωδέησκη / η, ζαστόто μπέσε πλήζу γκρόμпо, τυρήχα ιησύσα.

Л. 11б. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ / εκ τυ κατα ιωανην

Начало: Νυβά βρέμε ιώσιφ ωт аριμαθέα κοήто μπέσε υтζε / νήк ιησύσοβη ποтаέν, ομπάτζε ζαραΔή στράχ ιωδέη / σκηη τόη μολή πιλάта Да

ζέμε τέλοτ[ο] ιησύσοβο η / ζμποβεΔά πιλάτ. οτήΔε πρότζε η ζεμά τέλοτο ιησύ / σοβο...

Край: α τόη κυπή πλαстанήτζα η σφαλή τέλοτο ιησύσοβα / οτ κόρστατ η οπή γο σ πλαстанήτζατα, η τυρή γο φ γρόπατ / κοήτο μπέσε ηζσέτζεν ωτ κάμενε, η πρηβαλη κάμεν / νατ βρατάτα γκρόπνη, α μαρία μαγδαλινα η μαρία / ωσίεβα γκλέΔαχα γκδέ γο τύραχα.

Л. 116 – 12a. ΕΥΑΓΓΕΑΙΟΝ ΔΟΔΕΚΑΤΟΝ / εκ τυ κατα ματθαιον

Начало: Φαυ Όυτρεσνηατ Δέν, κοήτο ε πόσλετ ποπέτόκατ, / σοπράχα σε αρχιερέητε η φαρισέητε υ πιλάτα / η γο βέρεχα γκοσποΔάρυ, σμησληχημε σε ζαστό / ονηη πρελέστηκ κατο μπέσε όστε ζηβ η ρέτζε...

Край: α πιλατ / ημ ρέτζε, ήματε στράζη, ηδέτε υΔβερΔήΔε γο / κακβώτο ζνάετε, α ονή κατο ωτηΔόχα υΔ / τβερΔήχα κροπατ η ζαπετζατήχα καμενατ, ζάεδνο σο στράζητε / = τέλος τών παθών τα ύαγγελια

Л. 12a. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΗΣ Α ωρας / εκ τυ κατα μτθαιον

Начало: Νυβά βρέμε καту σαμνά, σοβέτ σοτφορήχα / σήτζκητε αρχιερέη η σάρτζητε λιότζκη ζα ηησύσα / Δα γο υπήατ, η κατο γο βαρζάχα η πρεΔάΔοχά γο / πονΔήησκόμυ πιλάту ηγέμονυ...

Край: η πέχα таμω, η ζένη μνόγο κοήτο / γκλέταχα ωτ Δαλέτζα η κοήτο ηΔόχα σλετ ηησύσα, / ωτ γαληλέα η σλυγύβαχά му η φ κοήτο μπέσε μαρία / μαγδαλήνα η μαρία ιάκοβόβατα η ιωσέεβάτα μαϊκα / η μάϊκατα να συνοβέτε ζαβεδέοβη. † τέλος τής πρότης αύρας

Л. 12a – 12б. ωΡΑ Τрήτη / εκ τυ κατα μάρκον

Начало: αυτό ηναι τό 6 των παθών καί όταν τελιόσι ε κηну ελα едó / να ηης και τυ τοης Ταής αράδες, (1) η ονήα, στότο μπέχα / ζάετνο σ νέγο ράσπνατη υκοράβαχά γο η κογάτο μπητέ / σές στηη τζάς; στανά τεμνηνά πο σήτζκατα ζεμλα...

Край: η κογατο / μπέσε φαυ γαλιλέα, η σλυγύβαχά му, η Δρύγη μνό / γο, κοήτο σε βοσκατζήχα σ νέγο ζάετνο βο ιε / ρυσαλήμα. / τέλος της τρήτης ώρας

Л. 12б. Ωρα 6 / εκ τυ κατα λυκάν

Начало – край: αυτό ηναι Τό όγδοон Тόν Πατων, όλον Τόίδιον / έωσ Τέλος καί τελιόνη Της έκτης ώρας

Л. 12б – 13a. ωρα θ / εκ τυ κατα ιωανην

Начало: Νυβά βρέμε κογάτο βόηνη ρασπέχα ιησύσα, ζέχα му / Δρέχητε η ναπραβήχα γη να τζέτηρη Δέλοβε; να σέκο / η βόηη Δελό му, η χιτόνατ η χιτόνο νέ μπέσε σήεν, / νό οτγκόρε Δο Δόλυ ηστκάν σήτνο...

Край: η ζα οπλεκλότο μοι φαρλίχα ζρέπηα, βόηνήτε / πρότζεε ναπραβήχα
τοβά * λέγε καί Τό έναТон Тων παθων / ὄλον και τελiónη η θ ὠρα

Л. 13a – 13б. ΤΗΑΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ / ΠΑΡΑΣΕΡή εσπέραι, / εκ Ту
κατα ματθέων

Начало: Нуβα βρέμε σοβέτ σοτφορήχα σήτζικητε αρχιέρεη η σtάρ / τζητε
λιόττζκη ζα ιησύσα, Δά γό υμπήαТ. η κατο γο βαρ / ζάχα ζαβέτοχα η
πρεΔάΔοχά γο πονΔήησκόμου πιλάту, / ηγέμону...

Край: η μπέσε τάμω Μαρία / μαγδαλίνα η Δρύγκα μαρία, η σηΔέχα
σρέστρο γκρόμπατ. / (отдолу с небрежен почерк е добавено) Τελοί το
ευαγγέλιον Τύ εσπερνυ

Л. 13б – 14a. Тω ΑΓΙω ΚΑΙ ΜΕΓΑΛω / σαβάτο εις τόν ὄρθρων εκ ту
κατα ματθαίον

Начало: Фау ὕτρεσνιατ Δέν αυτό ηνη το ίδιον των πατων / τό ηστερινον
τό δοδέκατον...

Край: η υτζέτε γη Δα Δαρζατ χύπαβυ / σήτζκото στο сам бή ζαμποβετάл,
η έто аз сам / σας βάс φ σήτζικηт[ε] Δνή, Δό σκοντζανιέто να / σφεταта αμίν. /
(добавка с небрежен шрифт Тό ίδιον ηναι καί εις ιην / ανάστασιν).

Л. 14б – 15a. ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΗΣ / λαμπράс εκ ту κατά Ιωαννη

Начало: ωТ νατζάλοτο μπέσε σλόβοτο η σλόβοτο μπέσε / σας μπόγα, η
σλόβοτο μπέσε μπογ, τόη / μπέσε ωт κρίηα σας μπόγα, σήτζικητε τβάρη /
τζρεз νέγο μπητόχα (σοτφόρενη)...

Край: ζαστόто ζακόνατ τζρέз μουσεά / μΠηΔέ Δάτεν, α ΠλαγοТάта η
ηστηνάТа τζρέз / ιησύσα χριστά μΠηΔέ.

Л. 15a – 15б. ευαγγέλιον εις τήν ... εϋτεριν ανάστασιν / έν Ту καТà
Ίωαννην

Начало: Κατο μΠέσε κῶсно βετζαρТà, φαυ τὸηα Δέν ΠέρβιαТ / να σετ-
μήτζαТа, ή βραТàта Πέχα ζακληὸτζενη, / τὰм κΔέΔо μΠέχα υτζενητζηТе
νέγοβη σομΠράνη / ζαραΔή στράχут υδεησκη, ΔοηΔέ ηησύс...

Край: Тω ΠανοσιοТάτω άγιω καθηγυμένω / Τής βασηληκής μονίс Тὸ
άγιυ προδρομ... / Κυριω Κυριω έυλογιω / έιс άγιон ...όρο...

Л. 16a – 24a. τη... Κυριακή Της 14 Ту ματθαίу

Начало: πλαγοσλοβένη χριστιάνη, прèΔη να σρέΔа / κυγà τàτζηχμε ζα
σφετί συμεών, τυγàβα / τàτζηχμε ή πραζίνόβαχμε η σηφτέ ζαραΔή / νόβαта
γκυДήна, ζαστό σηγà φλέζαχμε / να νόβα γкуДήна...

σπυμήνυβα / τζανΔέμασνη пάλναβ, τὸη μὸτζη Δа са прàνε / υт таπιèтηте
η υт κρεχυβέте ή μὸτζη Δа са пυκαη / η Δа прàβη каκβῶ κάζυβα γκόсποт

να σφετό / ἐναγγηλιῶ / (със синьо мастило и с по-дребен шрифт е добавено накрая αμην).

Проучването на централнородопския възрожденски писмен паметник *Устовски сборник* ще даде възможност да се извършат нови наблюдения върху възрожденската книжнина в Централните Родопи. С изследването на графичната система на писмения паметник и съпоставката ѝ с графичните системи на други централнородопски възрожденски писмени паметници като *Райковския дамаскин* (1859) и *Златоградския сборник* (1852) ще се представи обобщена картина на употребата на гръцка графична система за писане на български език в тези паметници. А тъй като *Устовският сборник* е създаден от един от първите централнородопски възрожденски книжовници Киряк Бялковски, могат да се направят наблюдения върху графичната система, използвана от него. Това би дало възможност да се уточнят въпроси, свързани с установяване на писачите на отделни текстове, включени в *Райковския дамаскин* например. От друга страна, могат да се правят съпоставки между общото и различното при употребата на гръцко писмо през Възраждането в запазени писмени паметници от Централните Родопи и от други краища на българското езиково землище: Сливенско, Егейска Македония и др.

Проучването на фонетичните, морфологичните и лексикалните особености на езика на писмения паметник ще покаже доколко в него са включени особености на местния родопски говор и доколко такива, характерни за църковнославянския език. По отбелязване на застъпниците на старобългарските носови и ерови вокали, както и на старобългарската ятова гласна може да се конкретизира кой родопски говор е залегнал в основата на езика на писмения паметник. Проучването на диалектната лексика, характерна за местните родопски български говори, също ще даде възможност да се уточнят ред въпроси, свързани с диалектните различия на микродиалектно ниво. Например употребата на облици на характерното обобщително местоимение *врут*, *вру* от стб. въ ραδъ (Костов/Kostov 1962: 315–320), разпространено и във вариант *вритъ*, насочва към говорите на определена група села по поречието на реките Черна и Бяла в Смолянско. От друга страна, предмет на изследване може да са предпочитанията на създателя на писмения паметник да използва или не в преписаните от него текстове ярки особености на местния родопски говор като употреба на тройно членуване при имената, каквото например липсва в *Райковския дамаскин*. Отделно могат да бъдат разгледани особености, характерни за други български говори, които се откриват в текстовете на сборника. Това би насочило изследователите към възрож-

денски писмени паметници от други краища на българското езиково землище, от които вероятно са били преписвани текстове, включени в *Устовския сборник*. Доскоро преобладаваше мнението, че текстовете са превеждани от гръцки писмени източници (Попконстантинов/Popkonstantinov 1888: 138; Стоянов/Stoyanov 1972: 231). Но в отделни слова на *Райковския дамаскин* например се откриват особености на югозападни български говори (Митринов/Mitrinov 2022: 55–67). Дори бе открит първоизточникът на Σλόβο φτόροε ζαράδι γόσποδοβάτα σαδόβιαι σφετάγω пророка дави́ла 1860 Слово фторое заради господовата садовия сфетаго пророка Даниила 1860, включено в *Райковския дамаскин*. Оказа се, че това е Слово второе сватаго пророка Данїила (с. 25–46) от книгата на българския книжовник Йоаким Кърчовски „Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествїа Хрїстова“ (1814) (Шимко/Shimko 2021: 68–70). Лексика, характерна за югозападните български говори, се открива и в някои текстове на *Устовския сборник*. От това може да се предположи, че тези текстове вероятно са преписвани от български възрожденски писмени паметници, в езика на които са залегнали особености на югозападните български говори. Прави впечатление употребата на наречия арно, бѣке веке, одонат, отонад одонад; на местоименна форма вїх них и др. Трябва да се има предвид широката употреба в текстовете на *Устовския сборник* на отделни думи, изречения и цели пасажии на гръцки език. Те са свидетелство, че са били използвани и гръцки текстове първоизточници. Въпрос на бъдещи изследвания е да се проучи доколко добро е било владенето на гръцки език от страна на възрожденски книжовници от Централните Родопи, а и доколко добре са се справили те с преводите на религиозни текстове, написани на гръцки. Наблюдения могат да се правят и върху лексиката от чужд произход (гръцка и османотурска). Например лексиката от гръцки произход включва християнска религиозна терминология, важна част от местните източноправославни религиозни практики.

Заклучение

Новооткритият писмен паметник *Устовски сборник* е важен за изучаването на възрожденска писмена традиция в Централните Родопи. Проучването му ще обогати досегашните наблюдения и познания за тази традиция, свързана с книжовната дейност в Ахъчелебийско (дн. Смолянско) – български край, отдалечен от големите български възрожденски центрове: Пловдив, Одрин и Солун. От друга страна, темата за употребата на гръцка графика при писане на български език през Възраждането по българските земи не е цялостно разработена. Изследванията, посветени на възрожденски писмени паметници от Централните Родопи, в

частност на *Устовския сборник*, се явяват добавка към познанията ни за тази общобългарска възрожденска писмена традиция, етап в развитието на книжовното дело по нашите земи.

БЕЛЕЖКА / NOTE

¹ Авторът изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между БАН и Румънската академия на науките.

ЛИТЕРАТУРА

- Гиневски 2005: *Гиневски, Хр.* Родопска възрожденска книжнина. – В: *Родопско книжовно наследство. Райковски дамаскин (ново пълно издание на текстовете в същинската част на сборника)*. Варна. Издателство на ВСУ „Черноризец Храбър“.
- Илчевски 2005: *Илчевски, Ст.* Не изтръгвайте корените от родното село. Смолян. Принта-КОМ.
- Костов 1962: *Костов, К.* Днешното съответствие на старобългарското съчетание въ радъ в някои диалекти в Южна България. – *Известия на Института за български език*, № 8.
- Митринов 2022: *Митринов, Г.* За граматичните промени при употребата на местоименни форми в късните адаптации на недамаскинови слова през XIX век (Райковски дамаскин). – *Български език*, № 4, с. 55–67.
- Начева 2018: *Начева, З., К. Начев.* Йеромонах Григорий – предание и реалност. Смолян. ПРИНТА КОМ.
- Обзор 1973: Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Кн. IV. София, Наука и изкуство, с. 180–183.
- Петканова 1965: *Петканова, Д.* Дамаскините в българската литература. София. Издателство на БАН.
- Попконстантинов 1888: *Попконстантинов, Хр.* Материял за изучаване родопското нарячие. – *СбНУК*, кн. 1, с. 133–156.
- Попконстантинов 1970: *Попконстантинов, Хр.* От Витоша до Родопа. – В: *Сб. Христо Попконстантинов. Спомени, пътеписи, писма*. Пловдив. Издателство „Христо Г. Данов“, с. 149–150.
- Стоянов 1972: *Стоянов, М.* Райковски дамаскин. – *Родопски сборник*, № 3, с. 225–307.
- Стоянов 1978: *Стоянов, М.* Букви и книги. Студии по история на българската писменост. София. Наука и изкуство.
- Шимко 2021: *Шимко, Ив.* Към възприемането на първите български печатни произведения в късните дамаскини. – *Българска реч*, № 2, с. 65–74.

REFERENCES

- Ginevski 2005: *Ginevski, Hr.* Rodopska vazrozhdenska knizhnina. – In: *Rodopsko knizhovno nasledstvo. Raykovski damaskin (novo palno izdanie na tekstovete v sashtinskata chast na sbornika)*. Varna. Izdatelstvo na VSU “Chernorizets Hrabar”.
- Ilchevski 2005: *Ilchevski, St.* Ne iztragvaite korenite ot rodnoto selo. Smolyan. Printa-KOM.
- Kostov 1962: *Kostov, K.* Dneshnoto saotvetstvie na starobalgarskoto sachetanie въ рѣдъ v niakoi dialekti v Yuzhna Balgaria. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, N 8.
- Mitrinov 2022: *Mitrinov, G.* Za gramatichnite promeni pri upotrebata na mes-toimenni formi v kasnite adaptatsii na nedamaskinovi slova prez XIX vek (Raykovski damaskin). – *Balgarski ezik*, N 4, s. 55–67.
- Nacheva 2018: *Nacheva, Z., K. Nachev.* Yeromonah Grigoriy – predanie i realnost. Smolyan. PRINTA KOM.
- Obzor 1973: Obzor na arhivnite fondove, kolektsii i edinichni postapleniya, sahranyavani v Balgarski istoricheski arhiv. Kn. IV. Sofia. Nauka i izkustvo, s. 180–183.
- Petkanova 1965: *Petkanova, D.* Damaskinite v balgarskata literatura. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Popkonstantinov 1888: *Popkonstantinov, Hr.* Materiyal za izuchvanie rodopskoto naryachie. – *SbNUK*, kn. 1, s. 133–156.
- Popkonstantinov 1970: *Popkonstantinov, Hr.* Ot Vitosha do Rodopa. – In: *Sb. Hristo Popkonstantinov. Spomeni, patepisi, pisma*. Plovdiv. Izdatelstvo “Hristo G. Danov”, s. 149–150.
- Stoyanov 1972: *Stoyanov, M.* Raykovski damaskin. – *Rodopski sbornik*, N 3, s. 225–307.
- Stoyanov 1978: *Stoyanov, M.* Bukvi i knigi. Studii po istoriya na balgarskata pismenost. Sofia. Nauka i izkustvo, s. 245.
- Shimko 2021: *Shimko, Iv.* Kam vazpriemaneto na parvite balgarski pechatni proizvedeniya v kasnite damaskini. – *Balgarska rech*, N 2, s. 65–74.

✉ Доц. д-р Георги Митринов

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD*

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria